

FTAMP 14.29.01
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/3080-1710-2025-152-3-205-220>

Арнайы мектептер жағдайында мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды бейін алдындағы даярлаудың ерекшеліктері

Б.А. Дюсенбаева*¹ , У.Ж. Кудайбергенова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

(E-mail:¹bibigul-68-68@mail.ru, ²Ulbosik_27-09@mail.ru)

Аңдатпа. Мақала мүмкіндігі шектеулі балаларға өз мүмкіндіктері бойынша әртүрлі мамандықтарды таңдауға көмектесетін арнайы мектептер жағдайында бейін алдындағы даярлықты дайындау мәселесіне арналған. Арнайы мектептердегі нозологиялық оқушылар бейін алдындағы дайындық негізінен мамандықтар туралы ақпарат алу, ұйымдастырылған арқылы оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын өзектендіруге бағытталуы керек. Бұл зерттеудің мақсаты мүмкіндігі шектеулі оқушыларды бейін алдындағы даярлау процесінде жұмыс берушілер психологиялық-педагогикалық білім беруді ұйымдастыруда маңызды деп санайтын жұмысқа байланысты дағдыларды зерттеу болды.

Осы мәселе бойынша әртүрлі мамандықтарды таңдауға көмектесетін мұғалімдер әртүрлі жетекші шетелдік және отандық ғалымдарды жалпылау негізінде, сондай-ақ педагогтерде практикада туындайтын бейін алдындағы дайындықтағы бірқатар қиындықтарды жан-жақты талдау негізінде авторлар мүмкіндігі шектеулі оқушыларды табысты жұмысқа орналастыру күтілетін нәтиже ретінде жұмысқа орналасуға бағытталған білім беру бағдарламасына байланысты екенін дәлелдейді.

Жоғары сынып оқушыларының кәсіби дайындығын анықтау үшін көру қабілеті бұзылған мысалды пайдалана отырып, арнайы мектептердегі мүмкіндігі шектеулі жоғары сынып оқушыларымен зерттеуге назар аударып, шетелдік және отандық әдебиеттерге шолу және жартылай құрылымдық сұхбат жүргізілді. Ұсыныстар мен қорытындылар мыналарды қамтиды: зияткерлік және интеллектуалдық дамуында бұзылыстары бар оқушыларға енгізілуі тиіс кәсіптік дағдылар үшін арнайы білім беру саласына және арнайы педагогтарға – орналастыру мамандарын пайдаланудың негіздемесі.

Тәжірибелік зерттеулер нәтижесінде арнайы түзету мектептеріндегі жоғары сынып оқушыларымен кәсіби бейімділіктерін ескере отырып, кәсіби өзін-өзі анықтау бойынша жұмыс істеуге арналған кейбір педагогикалық ұсыныстар әзірленіп, ұсынылды.

Түйін сөздер: Кәсіпке дейінгі дайындық, әлеуметтік бейімдеу, арнайы түзету мектебі, мүмкіндігі шектеулі балалар.

Кіріспе

Қазақстан экономикасының қазіргі жағдайын, оның ішінде жұмыс орындарының тапшылығын ескере отырып, түзету оқу орындары түлектерін жұмыспен қамту және әлеуметтік бейімдеу мәселелері ҚР Еңбек министрлігінің еңбек ресурстарын дамыту орталығымен зерттелді.

Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, келесі жыл жұмысшы мамандықтар жылы деп жарияланды. Бұл ТЖКБ (техникалық және кәсіптік білім) саласын дамыту үшін ерекше мүмкіндік болып табылады. Жыл соңына дейін өңірлерге қажетті мамандар даярлауға бағытталған ТЖКБ ұйымдарының профилдеу процесін аяқтау жоспарлануда.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» және «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдау туралы» заңдары балаларды міндетті мектепке дайындау мен дамуында ауытқулары бар балалардың мектеп білімінің мазмұнына мемлекеттік талаптарды анықтайды (Қазақстан Республикасының Заңы 2007, 2002).

Бүгінде білім беру ұйымдарында кәсіби бағдарлау мәселесіне өте аз көңіл бөлінеді. Кәсіби бағдар беру бойынша нормативтік-құқықтық база жоқ: «Білім туралы» заңда да, педагогтың лауазымдық нұсқауларында да кәсіби бағдарлауды ұйымдастыруға қатысты нақты ережелер қарастырылмаған. Кәсіби бағдарлау көбінесе 3-4 тест жүргізумен және шағын стендтер жасаумен шектеледі. Мектеп аралық оқу-өндірістік комбинаттардың саны азайып барады. Мектептерде кәсіби бағдар бұрыштары мен кабинеттері жоғалып жатыр. Мұның бәрі жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауына кедергі келтіріп, мамандық таңдаудағы қателіктерге әкеледі. Мұндай қателіктер жастардың денсаулығы мен психологиялық жағдайына, сондай-ақ қоғам мен мемлекетке зиян келтіреді.

Сондықтан VIII түрдегі түзету мектебіндегі кәсіби бағдар жұмысы оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтауын өзектілендіруге және мамандықтар әлемі туралы ақпарат алу мен өзін-өзі танудың шекарасын кеңейтуге бағытталған арнайы ұйымдастырылған қызметті жандандыруға бағытталуы тиіс.

Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды бейін алдындағы даярлау құрылымында мотивациялық компоненттің маңызды рөлі бар. Бұл компонент олардың оқу мен даму үдерісіне деген ынтасын арттыруға, сонымен қатар қабілеттерін жүзеге асыруға және өз мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған. Мотивация – бұл оқу іс-әрекетіне деген қызығушылықты, ынтаны және қажеттілікті қалыптастыру процесс. Мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, мотивациялық компоненттің тиімді құрылымы мен жұмыс істеуі білім алу сапасын арттырудың негізгі ережелері:

1. Жеке мақсатқа бағытталған мотивацияны қалыптастыру

– Мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың білім алуына деген қызығушылығын арттыру үшін әр оқушының өзіндік жеке мақсаттарын анытауға мүмкіндік берілуі керек. Бұл мақсаттар оқушының қабілеттері мүмкіндіктеріне сай болуға тиіс.

– Оқушылардың өз-өзіне деген сенімділігін арттыру үшін олардың жетістіктерін жеке бағалап, ынталандыру маңызды.

2. Іс-әрекетке негізделген мотивация

– Бейін алдындағы даярлау жүйесінде іс-әрекетке бағытталған тәсілдерге ерекше назараудару қажет. Оқушыға бағытталған тапсырмалар, жобалар, креативті тапсырмалар арқылы білім алушының қызығушылығын арттыру.

– Оқушылардың оқу процессіне белсенді қатысуы үшін практикалық және қолданбалы дағдыларға бағытталған тапсырмалар маңызды. Бұл олардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, алған білімдерін өмірде қолдануға мүмкіндік береді

3. Қолдау көрсету және эмпатияны дамыту

– Мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың ішкі мотивациясын дамыту үшін олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, психологиялық қолдау көрсету қажет. Эмпатия, жанашырлық пен түсіністік осы балалардың оқу процессіне негіз болуына ықпал етеді.

– Мұғалімдер мен тәрбиешілердің оқушылармен қарым-қатынасында сенімділік, құрмет және қолдау көрсетудің маңызды рөлі бар.

4. Ақпараттық және технологиялық құралдарды қолдану

– Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды оқытуда заманауи технологии мен ақпараттық құралдарды пайдалану олардың оқу процессіне деген қызығушылығын арттырады. Бұл компонентке арнайы оқу бағдарламалары, интерактивті құралдар мен бейімделген бағдарламалық қамтамасыз ету маңызды.

– Электронды оқулықтар, мультимедиялық контенттер, арнайы құрылғылар оқу үдерісін жеңілдетеді.

Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды бейін алдындағы даярлау құрылымындалық компонент оқу үдерісінің тиімділігін арттырудың маңызды құралдарының бірі болып табылады. Оқу мотивациясын арттыру үшін оқушының жеке ерекшеліктеріне негізделген әдістер мен тәсілдер қолданылып, оларды оқу үдерісіне белсенді қатыстыруға ықпал ету керек. Қолдау көрсету, эмпатия мен мотивацияның психологиялық аспектілерін ескеру, білім беру процессінің қолжетімділігі мен қызықты болуын қамтамасыз ету маңызды.

Әдебиеттерге шолу

Тұлғаның бағыттылығын дамыту мәселесін қарастырғанда, минез-құлықтың тұрақтылығына, кәсіби қызығушылықтардың тұрақтылығын, өзін-өзі бағалауды және еңбекке деген жағымды көзқарасты қалыптастыруға баса назар аудару қажет.

Мүгедектігі бар адамдардың еңбектегі ұзақ мерзімді жетістіктерін зерттеу өте аз. Авторлар айтқандай, әртүрлі мүгедектікке шалдыққан адамдардың еңбек жолындағы дамуы туралы мәліметтер өте тапшы (Stolarczyk and Wielichowski, 2020). Дегенмен, соңғы жылдары (Duncan, Atfield, and Green, 2017; Velthuis, Sissons, and Berkeley, 2017) сонымен қатар Langou (Langøy, 2017) сияқты ғалымдардың бұл салаға қосқан үлестері көңіл қуантарлықтай.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, ерекше білім беруді қажет ететін қыз балалар орта мектепті бітіргеннен кейін жұмысқа тұрақтану жағынан қиындықтарға тап болады. Ал, жалпы орта білім алған ерлер мен әйелдердің жұмысқа орналасу мүмкіндігі орта білім алмағандарға қарағанда әлдеқайда жоғары. Сонымен қатар, ер адамдар үшін жүргізуші куәлігінің болуы, жұмысты сақтап қалуда әйелдерге қарағанда маңызды фактор болып табылады (Båtevik, 2019).

Batevik зерттеуінде ұзақ мерзімді жұмыспен қамтуды көздеген жағдайда, орта білім алудың әртүрлі жолдарын ұсыну керектігі айтылған. Мүгедектігі бар жандардың өмірлік жолына арналған басқа зерттеулер де жұмысқа орналасу процессі әрдайым бірқалыпты болмайтынын көрсеткен. Осыған байланысты, әлеуметтік институт, әсіресе білім беру жүйесі, мүгедектігі бар адамдардың қажеттіліктеріне бейімделу үшін икемді болуы қажеттігі баса айтылған (Myklebust and Båtevik, 2014).

Қазақстан Республикасының статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, мүгедектігі бар азаматтардың саны 637 мыңға жетіп, бұл жалпы халықтың 3,7%-ын құрайды. Олардың басым бөлігі, яғни 70%-ға жуығы еңбекке жарамды жаста болса да, жұмысқа орналасуда айтарлықтай қиындықтарға тап болуда.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2024 жылдың 1 сәуіріндегі мәліметі бойынша, елде 730,5 мың мүгедектігі бар азамат тіркелген, бұл жалпы халықтың 3,6%-ын құрайды. Олардың ішінде 419,9 мыңы еңбекке жарамды жастағылар болып табылады (Таспеннова пен Саткалиева, 2016).

Жұмыспен қамту – бұл мемлекеттік құрылымдар мен қоғамдық ұйымдардың азаматтарға жұмыс іздеу, бағдарлау және жұмысқа орналасу кезінде кәсіби дағдыларын, білімі мужины қабілеттерін, понедельник-ақ қоғамдық қажеттіліктерді ескере отырып көмек көрсетуге бағытталған шаралар кешені (ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі).

Мектеп оқушыларын еңбекке дайындау кезеңінде психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету мәселесі бірнеше қырлы және кешенді тәсілді қажет етеді. Бұл бағыттағы зерттеулер мүгедектігі бар оқушыларды жан-жақты дамытудың, оларды кәсіптік бағдарлаудың және білім беру жүйесіне әлеуметтік ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл міндеттерді тиімді орындау үшін түрлі сала мамандарын қатыстырып, пәнаралық тәсілдерді қолдану маңызды.

Еңбекке дайындық үш негізгі бағытты қамтиды:

1. Ақпараттық және кәсіби бағдар беру жұмысы: Бұл оқушыларды еңбек нарығы, әртүрлі кәсіптер, олардың талаптары мен мүмкіндіктері туралы ақпараттандыруды көздейді. Сондай-ақ, оқушылардың қызығушылықтары мен бейімділіктерін анықтауға бағытталған жұмыстар жүргізіледі.

2. Таңдау курстарын өткізу: Бұл бағыт оқушыларға әртүрлі кәсіптік бағыттармен танысуға, өздерінің қабілеттері мен дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін тәжірибелік сабақтарды қамтиды. Оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, таңдау курстарын ұйымдастырылады.

3. Психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету: Бұл бағыт оқушылардың психологиялық дайындығын қалыптастыруға, олардың өзіне сенімділігін арттыруға және еңбекке деген оң көзқарасын дамытуға бағытталған жұмыстарды қамтиды. Әсіресе, мүмкіндігі шектеулі оқушыларға ерекше көңіл бөлінеді.

Мүмкіндігі шектеулі оқушылар осы үш бағыт бойынша ұйымдастырылатын барлық іс-шараларға қатысу мүмкіндігіне ие (Ронова, Г.Н. и Ронова, Л.А. 2021). Бұл олардың еңбекке дайындық деңгейін арттырып, болашақта жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Мамандық таңдау, әсіресе мүмкіндігі шектеулі жандар үшін, күрделі әрі ұзақ уақытты қажет ететін процесс. Ерте жастан бастап кәсіби бағдар беру жұмысын жүргізу және бұл іске түрлі сала мамандарын тарту біртіндеп табысқа жетуге мүмкіндік береді.

Е.М. Старобинаның айтуынша, кәсіби бағдарлау – бұл адамның жеке бейімділіктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, оның кәсіби өзін-өзі анықтауына бағытталған іс-шаралар кешені. Бұл процесс мектеп қабырғасында маңызды рөл атқарады және кезең-кезеңімен жүзеге асырылады:

1. Еңбекке деген көзқарасты қалыптастыру: Бұл кезеңде оқушылардың еңбек туралы түсінігін қалыптастыру, оның маңыздылығын ұғындыру және еңбекке деген жағымды көзқарасты қалыптастыру мақсаты көзделеді.

2. Жалпы еңбек дағдыларын дамыту: Бұл кезеңде оқушылардың еңбек барысында қажет болатын негізгі дағдыларын дамытуға бағытталған жұмыстар жүргізіледі. Мысалы, жоспарлау, ұйымдастыру, тімді жұмыс істеу, т.б.

3. Жеке қабілеттерді жетілдіру: Бұл кезеңде оқушылардың жеке қабілеттері мен бейімділіктерін анықтап, оларды дамытуға бағытталған іс-шаралар ұйымдастырылады. Оқушылардың өздерінің күшті жақтарын білуіне және оларды тімді пайдалануға көмектеседі (Старобина, 2003).

Осылайша, кәсіби бағдарлау процессы оқушылардың мамандық таңдауына саналы түрде қарауға, өздерінің қабілеттері мен қызығушылықтарына сәйкес келетін жұмысты таңдауға көмектеседі. Бұл әсіресе мүмкіндігі шектеулі жандар үшін өте маңызды, өйткені олардың ерекше қажеттіліктері мен мүмкіндіктері ескерілуі тиіс.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың еңбекке дайындығы мен кәсіби бағдарлау жұмысының негізгі мақсаты – олардың өз жолын табуына, яғни өзін-өзі анықтауына жағдай жасау. Бұл жұмыстың нәтижесінде оқушылардың кәсіби бағдары дұрыс қалыптасып, жалпы білім беру мен кәсіби дайындық арасындағы сабақтастық қамтамасыз етіледі деп күтіледі. Сонымен қатар, таңдалған мамандық оқушыларға қуаныш пен жағымды қолдаулар сыйлауы тиіс. Оқыту бағдарламалары оқушылардың жеке қызығушылықтарын, психофизикалық мүмкіндіктерін, сондай-ақ білім беру жағдайлары мен әлеуметтік-мәдени ортаның ресурстарын ескере отырып құрылады.

Ресейдегі мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған мамандықтардың тізімі шектеулі және олардың көпшілігі қазіргі еңбек нарығында сұранысқа ие емес. Осыған байланысты, мектеп жүйесін қайта құрып, кәсіби бағдар беру мен дайындықтың жаңа үлгілерін енгізілуі қажет. Бұл түлектердің заманауи талаптарға сай маман болып шығуына мүмкіндік береді.

Орташа зияты бұзылысы бар адамдарды кәсіби даярлау күрделі әрі шұғыл процесс болып табылады. Бұл процесті экономикалық мәселелер мен жұмыс орындарының жетіспеушілігі одан әрі қиындатады. Жұмыспен қамтудың төмен болуы олардың тәжірибе жинауына және дағдыларын сақтауына кедергі келтіреді. Әлеуметтік терапия семинары әлеуметтік және жұмысқа қатысты құзыреттіліктерді дамытуға көмектеседі, бірақ ол көп уақыт пен тұрақты мотивацияны талап етеді. Жеке тәсілді қолдану және дағдыларды тәжірибеде пайдалану мүмкіндігі оқыту мен ынталандыруды жақсартады, бұл үздіксіз оқу процессте маңыздылығын көрсетеді (Добровольская, 2004).

Қысқаша айтқанда, мүмкіндігі шектеулі жандардың еңбекке дайындығы мен кәсіби бағдарлауына кешенді түрде қарап, олардың жеке ерекшеліктеріне сай оқыту бағдарламаларын құру, сондай-ақ, заманауи еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарға баулу қажет. Бұл олардың қоғамға толыққанды мүше болып араласуына және жұмыс табуына жол ашады.

Г.В. Васенков дамуында ауытқулары бар оқушыларды еңбекке дайындаудың маңызды міндеттерін анықтайды: еңбекке деген жағымды көзқарасты қалыптастыру, ұжымда жұмыс істеу, дербестік, жауапкершілік сияқты қасиеттерді дамыту, физикалық және зият бұзылыстарын түзету, сондай-ақ өнімді еңбекке бейімдеу. Бұл мақсаттарға жету үшін жүйелі жұмыс жүргізу қажет (Васенков, 2010).

Педагогтердің күш-жігері келесі бағыттарға бағытталуы тиіс: оқушыларға болашақ білім алу жоспарын құруға қажетті ақпараттық қолдау көрсету, әртүрлі кәсіптермен танысуға және тұрақты тәжірибе жинақтауға мүмкіндік беретін дайындық курстарды ұйымдастыру, сондай-ақ жобалау кезінде психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету. Мұғалімдердің басты міндеті - оқушыларға еңбек дағдыларын сапалы меңгерту ғана емес, сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі балаларға өздеріне лайықты мамандықты таңдауға көмектесу (Adamus, 2015).

Материалдар мен әдістер

Тұжырымдаманың негізінде арнайы түзету мектептерінде оқитын мүмкіндігі шектеулі оқушылармен зерттеу жұмысын жүргізу маңызды деп табылды. Зерттеудің бір бөлігі ретінде 12-сынып оқушыларына болашақ кәсіп-теріне қатысты сауалнама жүргізілді. Сауалнаманың мақсаты – оқушылардың қызығу-шылықтарын анықтау және мүмкіндігі шектеулі балаларды еңбекке даярлауда туын-дайтын қиындықтарды зерттеу. Осы зерттеудің мақсатына жету үшін 46 сұрақтан тұратын сауалнама құрастырылды.

Нәтижелер мен Талқылау

Шымкент қалалық білім басқармасына қарасты «Көру қабілеті бұзылған балаларға арналған Үміт мектеп-интернаты» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің 12-сынып оқушылары сауалнамаға қатысты. Сауалнама нәтижелері анонимді түрде талданды (1-кестеге қараңыз).

Кесте 1. Респонденттердің болашақ кәсіби қызметіне қатысты сауалнаманың қорытындысы.

Сұрақтар	Респонденттің жауабы
1. Қызығушылықтарыңыз туралы айтып беріңіз. Сіз не істегенді ұнатасыз?	Мен жалпы өмірде бос отқанды қаламаймын негізі. Жан-жақты болғым келеді. Мен көбінесе кино көргенді ұнатамын.
2. Бос уақытыңызда немен айналысқанды ұнатасыз? Сіз бос уақытыңызды жалғыз немесе достарыңызбен өткізгенді ұнатасыз ба? Сыныптастармен немесе үлкендермен бе?	Бос уақытымда достармен өткізгенді ұнатамын. Алтын уақытымды бос өткізгім келмейді. Барынша бос өткізбеуге тырысамын. Негізі достарыммен көбінесе біз қыдырамыз. Жұмыс болса жұмыс істейміз. Тендермен айналысып жатқан соң зат тауып беретін адам іздеймін, арасында таныстармен сөйлесемін. Уақытым көбісі бос өтіп кетеді.

3. Сізге мектептегі қандай пәндер көбіре кұнайды?	Маған информатика, ағылшын пәндері ұнайды.
4. Сізге мектептегі қандай пәндер ұнамайды? Қиындықтар туғызадыма?	Орыс тілі ұнамайды, себебі қиындық тудырады.
5. Мектепті бітірген соң не істейсің?	Мектепті бітірген соң нақты жоспарым жоқ.
6. Мектепті бітіргеннен кейін бірден жұмыс істегіңіз келедіме?	Жоқ. Бірден жұмыс істегім келмейді. Оқу бітірген соң асықпай жұмыс жасағым келеді.
7. Неліктен мектептен кейін жұмыс істегіңіз келеді? Неге жұмыс істеу керек?	Өз нанын тауып жеу үшін.
8. Неліктен мектептен кейін бірден жұмыс істегіңіз келмейді? (ол кәсіптік училищеге немесе жоғары оқу орнына барса)	Жоқ. Бірден жұмыс істегім келмейді
9. Мектептен кейін мамандық алу үшін қайда барасыз? Сіз университетке немесе кәсіптік оқу орнына түсесіз бе? Неліктен?	Жоғарғы оқу орнына. Ол жерде білімі жақсырақ колледжден қарағанда.
10. Қай жерде, қандай мамандықта жұмыс істегіңіз келеді?	Мен кәзіргі таңда таңдап отқан мамандығым шығармашылық оның ішінде дене шынықтыру мұғалімі.
11. Қазір мектепте қандай мамандық алып жатырсың?	Қазір мектепте Қазақстан тарихы, оқу сауаттылығы, шығармашылық пәндеріне дайындалып жатырмын.
12. Кейін осы мамандық бойынша жұмыс істеуді жоспарлайсыз ба? Неліктен?	Иә әлбетте. 4 жыл білім алып жатқан соң, өз қызығушылығыммен таңдап жатқан соң жұмыс істеймін.
13. Бұл мамандық сізге өмірде пайдалы болады деп ойлайсыз ба? Қашан? Қайда?	Болады деп ойлаймын. Енді оқу бітірген соң құр жатуға болмайды. Жұмыс іздеп көремін.
14. Сіз қайда жұмыс істеуді жоспарлайсыз? Кім болып?	Тренер болып жұмыс жасауды жоспарлаймын.
15. Неліктен осы мамандықта жұмыс істегіңіз келеді?	Өйткені, өзім спортпен айналысып жүрген соң өзіме ұнайды. Жүрегім қалайды.
16. Бұл мамандықты өзіңіз таңдадыңыз ба, әлде біреу айтты немесе көмектестіме? Бұл мамандықты таңдауыңызға кім көмектесті?	Өзім таңдадым. Бір жағынан өзімнің жаттықтырушым бар Нұрбол ағай. 7 ші сыныптан бері міне 5 жыл болды. Осы кісі кеңес берді.
17. Сыныптастарың кім болып жұмыс істегісі келетінін білесіңбе? Біреу сіз сияқты мамандықты таңдадыма?	Менің сыныптастарымның жартысы менің коллективтерім. Басқа саланы таңдап жатқандар бар. Аяулым деген класстасым психологты таңдап жатыр. Қалғандарының барлығы дене шынықтыруды таңдап жатыр.
18. Сіз осы мамандықта жұмыс істейтін адамды білесізбе? Ол өз жұмысы туралы не айтты?	Менің мамандығымда жұмыс істейтін ағайлар апайлар көп. Өзінің жетістіктері, шәкірттері жайлы. Шәкірттері өзінен білім алып кеткен соң қандай оқуға түсті, қандай жетістікке жетті соны айтып берді. Содан шабыт алдым.

	Менде сондай шәкірт өсіріп шыққым келеді. Сол үшін осы пәнді таңдадым.
19. Бұл мамандық сізге неге ұнайды?	Бұл жерде тәртіп бар ең бастысы. Тәртіп, шыдамдылық, төзімділік болғаны үшін.
20. Бұл мамандық сізге неге ұнамайды?	Өзіме байқалмайды, білмедім.
21. Сіз мектепте осы мамандық бойынша жұмыс істеуге жеткілікті түрде дайындалдым деп ойлайсыз ба? Нақты қалай дайындалдыңыз? (білімі, осы мамандық бойынша жұмыс істеуге ұмтылуы, т.б.)	Мектепте білім алғаннан кейін, оны дамыту үшін басқада оқу керек. Мектептен жартылай дайындық алдым деп ойлаймын. Кейбір кезде практика болады. Сабақтарда ойын ойнайсын, оның тарихын зерттеп шығамыз, бірақ ол жеткіліксіз деп ойлаймын.
22. Осы мамандықта жұмыс істеп, шамамен қанша ақша табасыз?	Нақты суммасы 150-200.000 арасы. Ол ақшаны адал жолмен тапқаны маңызды. Қанша аз тапсаңда адал жолмен
23. Жақсы өмір сүру үшін қанша ақша табу керек деп ойлайсыз? Барлығына жеткілікті болу үшін?	Бір өзім болатын болсам 200-300.000 жетеді деп ойлаймын. Ал егер отбасылы болсам 400-500.000 табу керек деп ойлаймын.
24. Сіз өз мамандығыңыз бенсоншалықты көп табыс табамын деп ойлайсыз ба?	Таба аламын деп ойлаймын. Өз – өзіме сенімдімін.
25. Осы мамандықта жұмыс істейтін адам не істейді деп ойлайсыз? Оның жұмыс күні қалай өтетінін сипаттаңыз.	Жұмыс күні Менің жұмыс бабым бойынша мектепке мұғалім болып кіретін болсам: азанда тұрады, киімдерін дайындайды, таңғы асын ішіп жұмысқа барады. Сабақ өтеді. Сабақтан соң пландары болса оларды орындап, болмаса ертеңге дайындалып, жатады деп ойлаймын.
26.Сіз қандай жұмыс жасағыңыз келмейді жән енеге?	Мен өзім ауыр жұмыс жасағым келмейді. Нақтырақ айтқанда құрылыс жұмыстарын.
27. Сізді қызықтыратын маман болу үшін не істеу керек екенін білесіз бе (сізді қызықтыратын мамандықтың атауы)?	Тренер болу үшін ең бірінші білім болу керек. Қай спорт түрінен тренер болады сон жетік меңгеру қажет, соның маманы болу керек. Өз сөзін басқаларға тыңдатқыза алатындай болу керек. Футболист болып боксқа барсаң ол қате деп ойлаймын.
28. Осы мамандықтың (қызығатын мамандықтың атауы) мектепте оқытылғанын қалайсыз ба? Неліктен?	Қалаймын. Әр баланың қызығушылығына байланысты. Жеке – жеке спорт түрі болса өзіне ұнайтынын таңдап алу керек. Қазіргі таңда көп балалар үйде жатады, көп қимылдамайды. Бос уақытында кеп айналысатын, нақты өз мақсатына қосып қоятын болу керек.
29. Мектепте бұл мамандық (қызығатын мамандықтың атауы) туралы бірдеңе айтты ма?	Мектепте кеңестер айтты. Өзінің өмірі жайлы, басынан кешкен оқиғалар жайлы.
30. Сіз бұл мамандық туралы қалай білдіңіз?	Естідім. Дене шынықтыру деген кезде бұрыннан бола бастады. Әр пәнді зерттейміз. Мы

	салы: математика пәнінен мынандай апай бұл нені зерттейді ? Деген сияқты. Дене шынықтыру өз атынан белгілі болып тұр. Өсе келе зерттедік, бұл не үшін керек адамға деген сияқты. Естідік, сабақтар болды сомен білдім.
31. Мамандық таңдауыңыз туралы ата-анаңыз біледіме? Олар оған қалай қарайды? Олар не айтып жатыр?	Ата – анам менің өз қолыма тапсырып қойған. Кейбір кісілерге ата – аналары өздері таңдап берген. Ұнамасада соған түседі. Ата – анам біледі. Қарсы емес. Жақсы пікірде
32. Мұғалімдер сіздің таңдаған мамандығыңыз туралы біледі ме? Олар оған қалай қарайды? Олар не айтып жатыр?	Оларда жақсы пікірде. Біздің жеке командамыз бар мектепте. Талай орындар алып келдік. Мектептің атын шығардық. Сол себептен мұғалімдер қарсы емес, қайта бізді қолдайды.
33. Сенің таңдаған мамандығың туралы сыныптастарың біледіме? Олар оған қалай қарайды? Олар не айтып жатыр?	Сыныптастарым біледі. Оларда жақсы пікірде деп ойлаймын.
34. Осы мамандықта жұмыс істеуге бірдеңе кедергі келтіруі мүмкін деп ойлайсыз ба? Не?	Кедергі келтіруі мүмкін деп ойлаймын. Еріншектігім.
35. Жұмыста қандай қиындықтар болуы мүмкін деп ойлайсыз? Сіздің денсаулығыңыз жеткіліктіме және физикалық тұрғыдан жұмыс істеу қиын емеспе?	Қадағалай аламын деп ойлаймын. Талай уақыттан бері айналысып жүрген соң қадағалай аламын деген ойдамын.
36. Сіз таңдаған мамандығыңыз бойынша жұмысқа орналасу оңай болады деп ойлайсыз ба? Неліктен олай ойлайсыз?	Қиын болатын шығар деген ойдамын.
37. Мамандығың бойынша жұмысқа тұру үшін не істеу керек?	Жұмысқа тұру үшін мамандығымды зерттеп, оқу керек деп ойлаймын.
38. Сізге жалғыз жұмыс істеу оңайма, әлде ұжыммен, топпен жұмыс істеу оңайма?	Негізі жалғыз өзім жұмыс жасаған оңай.
39. Сіз адам көп жерде жұмыс істегіңіз келеме, әлде тыныш ортаны қалайсыз ба?	Көпшілік ортада жұмыс жасау қажет болса көпшілік ортада жұмыс жасай беремін.
40. Егер сізге жұмыста бірдеңе ұнамаса немесе бір нәрсе дұрыс жасалмаса, Сіз қалай әрекет етесіз?	Бірінші ойланамын. Ойға салып, одан кейін әрекет жасаймын.
41. Сіздің жұмысыңыз (кәсібіңіз) адамдарға қандай пайда әкеледі?	Білмейтін адамға үйрету арқылы өз пайданды тигізе аламын.
42. Сіздің жұмысыңыз (кәсібіңіз) Сізге қандай пайда әкеледі?	Өзім рахаттанамын. Өз нанымды тауып жеймін.
43. Сіздің жұмысыңыз (кәсібіңіз) туыстарыңызға қандай пайда әкеледі?	Ол жағын білмедім.
44. Айтыңызшы, адамдарға жұмыс істеу не үшін қажет?	Қазіргі заман талабына сай адам жұмыс істемесе өмір сүре алмайды, дами алмайды. Нанын тауып жеу үшін қажет.

45.Егер мемлекет сізге көбірек жәрдемақы төлейтін болса, сіз жұмыс істемеуіңіз мүмкін-бе?	Жоқ, мен сондада жұмыс істегім келеді. Бір жәрдемақыға қарап қалғым келмейді. Еңбекпен тапқан ақшам артықты өтейді.
46.Мектепте болашақ жұмысқа қалай жақсы дайындалу керектігі туралы сіздің пікіріңіз	Жақсылап дайындалу керек. Бұрыннан дайындалу керек. Оқу керек.

Респондент белсенді, жан-жақты дамуға ұмтылатын және достарымен араласуды қалайды. Информатика мен ағылшын тілі сияқты техникалық және тілдік пәндерге қызығушылығы жоғары. Орыс тілін қиын деп санайды. Мектепті бітіргеннен кейін бірден жұмыс істегісі келмейді, бірақ болашақта жұмыс істеуге дайын. Жоғары оқу орнында білім алуды артық көреді және шығармашылық мамандық – дене шынықтыру мұғалімі болуды қалайды.

Респондент өзінің мектептегі дайындығын Қазақстан тарихы, оқу сауаттылығы және шығармашылық пәндерімен байланыстырады. Ол алған білімін болашақта қолдануға және таңдаған дене шынықтыру жаттықтырушысы мамандығы бойынша жұмыс істеуге ниетті. Бұл мамандықты өзі таңдағанымен, жаттықтырушысының кеңесінің әсері болған. Сыныптастарының көпшілігі де осы саланы таңдап жатыр, бірақ басқа мамандықты таңдағандар да бар. Ол өзінің мамандығында жұмыс істейтін адамдардың жетістіктерінен шабыт алады және тәртіпті бағалайды. Мамандығында ұнамайтын жақтарын байқамағанын айтты.

Мектепте алған білімін жеткіліксіз деп санайды және мамандығы бойынша оқуды жалғастыру қажет деп есептейді. Ол адал жолмен табыс табуды маңызды деп санайды және тренер ретінде айына 150-200 мың теңге табыс табамын деп жоспарлайды. Өзіне жақсы өмір сүру үшін айына 200-300 мың теңге, ал отбасылы болса 400-500 мың теңге қажет деп есептейді. Өз мамандығында табысқа жететініне сенімді. Респондент ауыр жұмыс істегісі келмейтінін, тренер болу үшін білім мен тәжірибе қажет екенін айтады. Мектепте бұл мамандық бойынша қосымша сабақтар мен кеңестердің болғанын қалайды. Мамандық туралы білімін мектепте алғанын, алайда өзінің ізденісінің де маңызды болғанын айтады.

Респонденттің мамандық таңдауына ата-анасы, мұғалімдері және сыныптастары жасы пікірде. Ата-анасы оған өз таңдауын жасауға сенім білдірген. Мұғалімдері оны қолдайды, респондент мектептің спорттық командасында жетістіктерге жеткен. Сыныптастары да оның таңдауына оң көзбен қарайды.

Сауалнамаға қатысушылар өз мамандығында жұмыс істеуге кедергі келтіретін фактор ретінде өзінің еріншектігін атады. Жұмыстағы қиындықтарды қадағалай алатынына сенімді, өйткені ол спортпен ұзақ уақыт айналысып жүрген. Дегенмен, таңдаған мамандығы бойынша жұмысқа орналасу оңай болмайды деп ойлайды. Жұмысқа тұру үшін мамандығын зерттеп, білім алу керек деп санайды.

Қатысушылар жалғыз жұмыс істегенді ұнатады, бірақ көпшілік ортада жұмыс істеуге дайын. Бұл оның бейімділіктері мен қоғамдық өмірге араласуға дайын екенін көрсетеді.

Сауалнамаға қатысушылар жұмыстағы мәселелерге сабырлылықпен қарайды, алдымен ойланып, содан кейін әрекет етуді жөн көреді. Ол өзінің жұмысының қоғамға пайдасы бар деп санайды, білмейтіндерге үйрету арқылы өз үлесін қоса алатынын түсінеді.

Қатысушылар жұмыс істеудің қажеттілігін қазіргі заман талабымен байланыстырады, жұмыссыз адам өмір сүре алмайтынына сенімді. Мемлекет көбірек жәрдемақы төлесе де, жұмыс істегісі келетінін, тек жәрдемақыға қарап қалғысы келмейтінін айтты. Мектепте болашақ жұмысқа жақсы дайындалу үшін жақсылап оқып, ерте жастан дайындалу керектігін атап өтті.

Бұл жауаптар респондент саналы және жауапты екенін көрсетеді. Ол еңбекке құрметпен қарайды, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылады және қоғамға пайда әкелгісі келеді.

Қорытынды

Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың арнайы мектеп жағдайындағы алдын-ала мамандыққа бағыттау дайындығының мотивациялық құрамдас бөлігіндегі анықталған мәселелерді талдау барысында біз бірнеше педагогикалық ұсыныстарды анықтадық:

1. Оқушылардың жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағытталу (өзін-өзі тану және өзін өзгерту қабілеттері, тәуелсіздік, өзіне сенім, таңдау жасау және оған жауапкершілік арқалауды үйрену, мақсаткерлік, коммуникативтілік және т.б.).

2. Педагогтың профориентациялық қызметі жүйелі, кешенді, тұтас және үздіксіз болуы керек.

3. Педагогтың және білім беру мекемесінің кәсіби сала мамандарымен, сондай-ақ әртүрлі кәсіпорындар мен ұйымдармен өзара әрекеттестігі, оқушыларды оқыту (экскурсиялар) және жұмысқа орналастыру мақсатында.

4. Оқушылардың кәсіптік өзін-өзі анықтауына қатысты педагогтар мен оқу орындарының, сондай-ақ оқушылардың ата-аналарының бірлескен қызметі.

5. Жоғары сынып оқушыларын кәсіптік өзін-өзі анықтау іс-шараларына ерікті түрде қатыстыру.

6. Кәсіптік бағдар беру бойынша педагогикалық жұмыс оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, оларды жүзеге асырудағы қайшылықтарды толық қамтуы тиіс.

7. Кәсіптік өзін-өзі анықтау бойынша педагогтардың жұмысы жеке көзқарасқа негізделуі керек.

Осылайша, түзету мектептеріндегі кәсіптік бағдар беру жұмысы негізінен оқушылардың кәсіптік өзін-өзі анықтауын белсенді түрде ұйымдастырылған іс-шаралар арқылы кәсіптер әлемі туралы ақпарат алу және өзін-өзі тану шеңберін кеңейтуге бағытталуы керек.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің BR24993150 «Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың бейіналды дайындығына психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуді ұйымдастыру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы шеңберінде дайындалған.

Авторлардың қосқан үлесі.

Бұл зерттеу мақаласына қазақстандық ғалымдар PhD философия докторы **Б.А. Дүйсенбаева** және аға оқытушы **У.Ж. Кудайбергенова** үлесқосты. **Б.А. Дүйсенбаева** жоғары сынып оқушыларын кәсіби қызметке кәсіби даярлау саласындағы шетелдік және отандық әдебиеттерді талдады. **У.Ж. Кудайбергенова** көру қабілеті бұзылған оқушылар арасында сауалнама жүргізді және зерттеуді талдады.

Әдебиеттер тізімі

Васенков, Г.В. (2010). Адаптация и социализация выпускников школ VIII вида в процессе включения их в производственные отношения в условиях социума. *Коррекционная педагогика: теория и практика*, (5), стр.5-10. Қолжетімді: <https://elib.grsu.by/savePlaces/309525> (қол жеткізілген күні 2025 жылғы 30 сәуір).

Добровольская, Т.А. (2004). О подходах к профессиональной ориентации подростков с детским церебральным параличом. *Коррекционная педагогика*, (1), стр.70-74. Қолжетімді: http://tlib.gbs.spb.ru/dl/5/Коррекционная%20педагогика_журнал_3.pdf (қол жеткізілген күні 2025 жылғы 30 сәуір).

Ронова, Г.Н. и Ронова, Л.А. (2021). *Финансовый энциклопедический словарь*. Москва: Издательский центр ЕАОИ.

Старобина, Е.М. (2003). *Профессиональная подготовка лиц с умственной отсталостью*. Москва: ЭНАС.

Таспенова, Г.И., Саткалиева, Т. (2016). Проблема трудоустройства лиц с ограниченными возможностями здоровья в Казахстане. *Национальная ассоциация ученых*, 5(21), стр.61–65. Қолжетімді: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-trudoustroystva-lits-s-ogranichennymi-vozmozh-nostyami-zdorovya-v-kazahstane> (қол жеткізілген күні 2025 жылғы 30 сәуір).

Қазақстан (2002). Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы: Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі № 343 Заңы. *Adilet.zan.kz*. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343> (қол жеткізілген күні: 30 сәуір 2025).

Қазақстан (2007). Білім туралы: Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. *Adilet.zan.kz*. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (қол жеткізілген күні: 30 сәуір 2025).

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі (2024). *Баспасөз хабарламасы*. Қолжетімді: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/761665?lang=kk> (қол жеткізілген күні: 30 сәуір 2025).

Adamus, P. (2015). Предпрофессиональная подготовка и профессиональная деятельность лиц с умеренной умственной отсталостью в Чешской республике. *EDULEARN15 Proceedings*, 7, стр.7379–7388. Қолжетімді: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=rOvpdGgAAAAJ&citation_for_view=rOvpdGgAAAAJ:5nxA0vEk-isC (қол жеткізілген күні 2025 жылғы 30 сәуір).

Båtevik, F.O. (2019). 'From school to work: Long-term employment outcomes for former special educational needs students'. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21(1), pp.158–166. <https://doi.org/10.16993/sjdr.595>

Duncan, A., Atfield, G. and Green, A.E. (2017). 'What works? Employment policies in cities'. *Urban Studies*, 54(5), pp.1162–1177. <https://doi.org/10.1177/0042098015625021>

Langøy, E. E. (2017). Mellom mestring og avmakt: Faktorer som påvirker integrasjon i ordinært arbeid hos tidlige "særvilkårselever" i videregående skole. *Spesialpedagogikk*, 82(5), pp.57–69.

Myklebust, J.O. and Båtevik, F.O. (2014). 'Economic independence among former students with special educational needs: Changes and continuities from their late twenties to their mid-thirties'. *European Journal of Special Needs Education*, 29(3), pp.387–401. <https://doi.org/10.1080/08856257.2014.922791>

Stolarczyk, P. and Wielichowski, M. (2020). Inwalidzi na rynku pracy w Polsce – fokus na wiejskie rejony Mazowieckiego województwa. Roczniki Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 22(1), pp.25–42. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.308183>

Velthuis, S., Sissons, P. and Berkeley, N. (2017). 'Dolow-paid workers benefit from the urban escalator? Evidence from British cities'. Urban Studies, 56(8), pp.1664–1680. <https://doi.org/10.1177/0042098018773657>

Б.А. Дюсенбаева*¹, У.Ж. Кудайбергенова²

¹Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Южно-Казахстанский педагогический университет имени Узбекали Жанибекова, Шымкент, Казахстан

Особенности предпрофильной подготовки обучающихся с ограниченными возможностями в условиях специальных школ

Аннотация. Статья посвящена проблеме подготовки предпрофильной подготовки в условиях специальных школ, которая окажет учащимся с ограниченными возможностями выбрать разные профессии по их возможностям.

Предпрофильная подготовка в коррекционной школе нацелена на актуализацию профессионального самоопределения учащихся посредством активизации специально организованной деятельности по получению информации о мире профессий. Целью данного исследования являлось изучение навыков, связанные с работой, которые работодатели считают критически важными в организации психолого-педагогического образования в процессе предпрофильной подготовки учащихся с ограниченными возможностями.

На основе обобщения различных ведущих зарубежных и отечественных ученых по данному вопросу, свидетельствует о том, что успешное трудоустройство учащихся с ограниченными возможностями зависит от образовательной программы, которая ориентирована на трудоустройство как на ожидаемый результат.

Проведен обзор зарубежных и отечественных литературы, полуструктурированное интервью с фокусом исследования старшеклассники с ограниченными возможностями в условиях специальных школ на примере с нарушением зрения. Группе исследования отсортировали интегративные качества для работы (черты характера, интересы и состояние двигательных качеств) и степень подготовленности к трудовой деятельности. Рекомендации и выводы включали: для профессиональные навыки, которые должны быть включены у учащихся с нарушением и интеллекта для области специального образования и специальных педагогов — обоснование использования специалистов по трудоустройству.

В результате исследования разработаны и предложены педагогические рекомендации по работе с старшеклассниками специально коррекционных школ по профессиональному самоопределению, строить с опорой на их профессиональные склонности.

Ключевые слова: Предпрофильная подготовка, социальная адаптация, специальная коррекционная школа, дети с ограниченными возможностями.

Dyussenbayeva B.A.¹, Kudaibergenova U.Zh.²

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Uzbekali Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

Features of pre-profile training of students with disabilities in special schools

Abstract. The article is devoted problem of pre-professional training in special schools, which will help children with disabilities choose different professions according their capabilities.

Pre-professional training in correctional schools aimed actualizing students' professional self-determination by activating specially organized activities to obtain information about world of professions. The purpose this study was to study work-related skills that employers consider critically important in organization of pedagogical education in process of preprofessional training students with disabilities.

Based the generalization of various leading foreign and domestic scientists on this issue, indicates the successful employment of students with disabilities depends on educational program that focuses employment expected result.

Review of foreign and domestic literature, semistructured interview research focus on high school students with disabilities in special schools, example of visually impaired students, was conducted. The study group was sorted by integrative qualities for work (character traits, interests state motor qualities) the degree of preparedness for work. Recommendations and conclusions included: for professional skills that should be included students with intellectual disabilities the field of special education and special educators – justification employment specialists.

Result of the research, pedagogical recommendations have been developed and proposed for working with high school students in special correctional schools professional self-determination.

Keywords: Pre-profile training, social adaptation, special correctional school, children with disabilities.

References

Vasenvkov, G.V. (2010). 'Adaptatsiya i sotsializatsiya vypusnikov shkol VIII vida v protsesse vklucheniya ikh v proizvodstvennye otnosheniya v usloviyakh sotsiuma' [Adaptation and socialization of graduates of type VIII schools in the process of their inclusion in labor relations in the context of society]. *Korreksionnaya pedagogika: teoriya i praktika*, 5, pp. 5–10. Available at: <https://elib.grsu.by/savePlaces/309525> (Accessed: 30 April 2025). (in Russian)

Dobrovol'skaja, T.A. (2004). O podkhodakh k professional'noi orientatsii podrostkov s detskim tserebral'nym paralichom [Approaches to the vocational guidance of adolescents with cerebral palsy]. *Korreksionnaya pedagogika*, 1, pp. 70–74. (Accessed: 30 April 2025). (in Russian)

Ronova, G.N. i Ronova, L.A. (2021). *Finansovyy jenciklopedicheskij slovar'*. [Financial Encyclopedic Dictionary]. Moscow: EAOI Publishing Center. (Accessed: 30 April 2025). (in Russian)

Starobina, E.M. (2003). Professional'naja podgotovka lic s umstvennoj otstalost'ju [Professional training of people with intellectual disabilities]. Moskva: JeNAS. (Accessed: 30 April 2025). (in Russian)

Taspenova, G.I., Satkalieva, T. (2016). Problema trudoustrojstva lic s ogranichennymi vozmozhnostjami zdorov'ja v Kazahstane [Problems of the public Association of zdorov'ya on civil society issues in Kazakhstan]. *National Association of Scientists*, 5(21), pp. 61-65. Available at: (Accessed: 30 April 2025). (in Kazakhstan)

Qazaqstan. (2002). Kemtar balalardy aleumettik zhane meditsinalyq-pedagogikalyq tuzeu arqyly qoldau turaly: Qazaqstan Respublikasynyn 2002 zhylgy 11 shildedegi № 343 Zany [On social and medico-pedagogical support for children with disabilities: Law of the Republic of Kazakhstan No. 343 of 11 July 2002] Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343> (Accessed: 30 April 2025). (in Kazakh)

Qazaqstan. (2007). Bilim turaly: Qazaqstan Respublikasynyn 2007 zhylgy 27 shildedegi № 319 Zany [On education: Law of the Republic of Kazakhstan No. 319 of 27 July 2007]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (Accessed: 30 April 2025). (in Kazakh)

QR Eñbek және halyqty әлеуметтік қорғау министрлігі [Ministry of Labor and social protection of the population of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/761665?lang=kk> (Accessed: 30 April 2025). (in Kazakh)

Adamus, P. (2015) 'Predprofessional'naja podgotovka i professional'naja dejatel'nost' lic s umerennoj umstvennoj otstalost'ju v Cheshskoj respublike' [Pre-professional training and professional activity of persons with moderate mental retardation in the Czech Republic]. EDULEARN15 Proceedings, 7, pp. 7379–7388. Available at: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=rOvpdGgAAAAJ&citation_for_view=rOvpdGgAAAAJ:5nxA0vEk-isC (Accessed: 30 April 2025). (in Czech Republic)

Båtevik, F.O. (2019) From school to work: Long-term employment outcomes for former special educational needs students'. Scandinavian Journal of Disability Research, 21(1), pp.158–166. Available at: <https://doi.org/10.16993/sjdr.595>

Duncan, A., Atfield, G. and Green, A.E. (2017) 'What works? Employment policies in cities'. Urban Studies, 54(5), pp.1162–1177. <https://doi.org/10.1177/0042098015625021>

Langøy, E. E. (2017) Mellom mestring og avmakt: Faktorer som påvirker integrasjon i ordinært arbeid hos tidligere "særvilkårselever" i videregående skole. [Between mastery and impotence: factors affecting integration in ordinary work of former "special conditions students" in Upper Secondary School.]. Spesialpedagogikk, 82(5), pp.57–69. (Accessed: 30 April 2025).

Myklebust, J.O. and Båtevik, F.O. (2014) 'Economic independence among former students with special educational needs: Changes and continuities from their late twenties to their mid-thirties'. European Journal of Special Needs Education, 29(3), pp.387–401. <https://doi.org/10.1080/08856257.2014.922791>

Stolarczyk, P. and Wielichowski, M. (2020) Inwalidzi na rynku pracy w Polsce – fokus na wiejskie rejony Mazowieckiego województwa. Roczniki Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 22(1), pp.25–42. <https://doi.org/10.22004/age.econ.308183>

Velthuis, S., Sissons, P. and Berkeley, N. (2017). 'Do low-paid workers benefit from the urban escalator? Evidence from British cities'. Urban Studies, 56(8), pp.1664–1680. <https://doi.org/10.1177/0042098018773657> (Accessed: 30 April 2025).

Авторлар туралы мәліметтер:

Дюсенбаева Б.А. – хат-хабар авторы, философия докторы (PhD), Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің, кафедраның м.а. доценті, Янушкевич көшесі, 6, Астана, Қазақстан.

Қудайбергенова У.Ж. – аға оқытушы, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, А.Байтұрсынов көшесі, 13, 160012, Шымкент, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Дюсенбаева Б.А. – автор корреспонденции, доктор философии (PhD), и.о. доцент кафедры, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, улица Янушкевич 6, Астана, Казахстан.

Кудайбергенова У.Ж. – старший преподаватель, Южно-Казахстанский педагогический университет имени Узбекали Жанибекова, ул. А.Байтурсынова, 13, 160012, Шымкент, Казахстан.

Information about the authors:

Dyussenbayeva B.A. – corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD), Acting Associate Professor of the Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich Street, Astana, Kazakhstan

Kudaibergenova U.Zh. – Senior lecturer, South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, A.Baitursynova Str., 13, 160012, Shymkent, Kazakhstan.